

■ Idékritik och statsvetenskapens nytta

LUDVIG BECKMAN¹

ABSTRACT

Critical Analysis of Ideologies and the Usefulness of Political Science. Herbert Tingsten's program for the critical analysis of ideologies promised to make political science more useful for understanding current political developments. However, in this article it is argued that these promises cannot be sustained unless normative political analysis is included as well. A point elaborated, is that there is a close analogy between normative political analysis and public policy evaluation. In both cases, the aim is mainly to illuminate the implications and consequences of certain values and ideals – not to prove them. In this sense, the usefulness of normative research is evident in that it enlarges and deepens our understanding of the values and principles to which we are committed.

Inledning

Det har hävdats att vetenskaplig forskning bidrar till en ”positiv samhällsutveckling” och att dess resultat rentav kan ge människor ”ett bättre liv” (Prop. 2004/05:80). Ibland formuleras den tanken än mer tillspetsat som när det påstås att ”vetenskaplig verksamhet får sin legitimitet genom nyttan” (Bjereld m.fl. 1999: 44). Sambandet mellan vetenskap och nytta blir därmed till mer än en from förhoppning och anses istället vara ett villkor för att överhuvudtaget bedriva forskning. Oavsett vilka grunder det finns för att acceptera någon av dessa uppfattningar torde det inte finnas anledning att oroa sig över om statsvetenskapen verkligen lever upp till dem. Ty det är inte svårt att föreställa sig att forskning om politikens villkor och effekter är betydelsefull för samhället i vid mening. Det politiska livet påverkar utvecklingen inom samhällets samtliga områden och är följaktligen avgörande för hur välstånd i varje tänkbar skepnad genereras och fördelas. Om statsvetenskaplig forskning bidrar till att öka kunskapen om politikens roll i denna process torde alltså nyttan av sådan forskning också vara uppenbar.

Emellertid är statsvetarna själva inte sällan mindre optimistiska om sin förmåga att bidra till nya insikter om politikens problem. De finns en föreställning om att statsve-

---

1 Ludvig Beckman är docent och forskarassistent vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. E-post: Ludvig.Beckman@statsvet.su.se
Följande text presenterades ursprungligen i Gävle hösten 2005 på ett seminarium anordnat med anledning av Evert Vedungs frånträde som professor vid Institutet för Bostads- och urbanforskning vid Uppsala universitet. Jag är tacksam för synpunkter vid seminariet från Karin Borevi, Nils Hertting och Evert Vedung

taren inte bör uttala sig i de för politiken mest centrala frågorna. Ty enligt den klassiska doktrinen åligger för statsvetaren en viktig begränsning i förhållande till sitt studieobjekt – statsvetenskap bör vara en lära om politik, inte i politik. Uppgiften bör vara att beskriva och förklara det politiska livet, inte att ta ställning i politiska frågor.

För de som förväntar sig att statsvetenskapen skall vara så nyttig som möjligt för samhället måste den klassiska doktrinen framstå som problematisk. Politiska problem har inte sällan normativa dimensioner och om statsvetenskapen självmant avsä- ger sig förmågan att forska och uttala sig om dem blir följden givetvis att forskningen inte kommer att ha något att tillföra i en rad angelägna politiska problem. Den tänkbara nyttan av statsvetenskaplig forskning blir med andra ord mindre än vad den an- nars kunde ha varit.

Att en sådan avgränsning av det statsvetenskapliga forskningsfältet är problematisk blir kanske som mest tydligt inom den gren som studerar politiska idéer och ideologi- er. Enligt den klassiska doktrinen, som tycks uppleva en renässans i och med både diskursanalysens och begreppshistorikens tilltagande popularitet, är dessa företeelser intressanta endast som *berättelser* vilka kan beskrivas och tolkas men aldrig utsättas för kritik och prövning. Statsvetarens kritiska udd kan från den utgångspunkten vändas endast mot hur andra beskriver det ideologiska landskapet – inte mot de argument som vi där finner.

Idékritikens nytta

Den klassiska doktrinen utmanades för mer än ett halvt sekel sedan av Herbert Ting- stens program för ”idékritisk” forskning. I Tingstens efterföljd klargjorde Evert Ved- ung att statsvetaren kan göra ett större bidrag än det som består i att beskriva och tol- ka de politiska idéernas utveckling genom historien. En mer sporrande uppgift är att ikläda sig rollen som en ”i princip jämbördig debattdeltagare” och på allvar bemöta och granska de påståenden som ideologer, debattörer, politiker och andra framför i det offentliga rummet (Vedung 1974: 3).

I installationsföreläsningen vid tillrådet som professor vid Stockholms högskola 1935 framförde Tingsten en likartad tankegång och menade att idékritiken vill bidra till en ”rationalisering av den politiska diskussionen” (1935:68). Den idékritiska granskningen bidrar till det offentliga samtalet genom att peka ut de grumligheter, fel- aktigheter och motsägelser som där förekommer. Kanske kan Tingstens förhoppning på den punkten välvilligt tolkas som ett uttryck för en tilltro till vad John Rawls be- skrivit som det ”offentliga förnuftet” (Rawls 2001:156-208). Så uppfattad skulle bety- delsen av att ”rationalisera” det politiska samtalet vara att grunderna för den offentliga maktutövningen blir tydligare och därmed enklare att utvärdera och ta ställning till för anhängare av olika övergripande religiösa eller ideologiska läror.

En ”innehållslig” kritik av de politiska ideologierna blir följaktligen avgörande för statsvetarens ambition att göra sin verksamhet relevant och betydelsefull för det om- kringliggande samhället. Och det var nog också så Tingsten tänkte sig saken. Inför det allt mörkare stämmningsläget i 1930-talets Europa framstod den historiskt och statsrättsligt orienterad statskunskapen som allt mindre relevant. För att förstå den politiska utvecklingen inom till exempel Sovjetunionen och det Tyska riket var studi-

et av konstitutioner, lagtexter och det parlamentariska spelet knappast behjälpligt. Tiden hade kommit när uppmärksamheten istället borde vändas mot de politiska idéerna och ideologierna.

Även vår tid rymmer givetvis ideologier och idéer som förtjänar att utsättas för kritisk granskning. Idékritiken har dock alltmer kommit att riktas mot de föreställningar som motiverar åtgärder eller frånvaron av dem i den offentliga politiken. I *Det rationella politiska samtalet* ivrade Vedung för en sådan breddning av idékritikens horisont.² Således vänder sig idékritiken mot statsmakternas resonemang lika mycket som mot de ståndpunkter som framförs av de politiska partierna och i de klassiska politiska texterna.

Frågan vi bör ställa oss är emellertid om idékritiken håller vad den lovar. I sin klassiska utformning innebär idékritik att statsvetaren nagelfar politiska texter, letar efter logiska kullerbyttor, empiriska orimligheter och metafysiska illusioner. Enligt Tingsten (1966) var syftet att blottlägga det ”storslagna feltänkandet” som han ansåg vara ett närmast ofrånkomligt drag hos de stora ideologierna. Det innebär samtidigt att idékritiken får en i hög grad *negativ* karaktär. Det handlar inte om att formulera positiva teser, att argumentera för en egen hållning eller att ta ställning i politiska frågor, men om att påvisa brister i andras tänkande.

En uteslutande negativ kritik av det slag som idékritiken representerar framstår emellertid som problematisk om syftet är att befordra ett ”rationellt” offentligt samtal om viktiga samhällsfrågor. Medan deltagarna i den politiska debatten brottas med att formulera ståndpunkter nöjer sig idékritikern med att skärskåda dem och peka ut deras brister. Den Tingstenska idékritiken syftar inte fram emot övervägda ställningstaganden i politiska frågeställningar. Intresset är begränsat till huruvida de ståndpunkter som andra framför är underbyggda med empiriskt hållbara argument och om argumentationen för dem är logiskt sammanhållen.

Ur den synvinkeln kan det ifrågasättas huruvida idékritikern passar i rollen som ”en i princip jämbördig debattdeltagare”. Undermineras inte ”jämbördigheten” av det faktum att övriga deltagare även försvarar normativa slutsatser och därmed tar ett större ansvar för de frågor och problem som är aktuella i samhället? Den renodlat negativa kritiken kan tyckas otillräcklig om vi som forskare önskar bidra till den politiska debatten och samhällsutvecklingen.³ På sin ålders höst uttryckte även Tingsten en oro som kan tolkas som en självvransakan om idékritikens fruktbarhet. Han beklagade tendensen hos forskarna att endast vilja ”visa upp att andra har fel” och deras obenägenhet att själva göra anspråk ”på stora upptäckter” (Tingsten 1966:213). Borde inte forskaren kunna inta en annan roll än den som felsökare, kriarättare eller intellektuell städtant?

2 ”Det nya som skett sedan Herbert Tingstens utsatte de politiska ideologierna för sin idékritik är att samma principiella tillvägagångssätt börjat tillämpas på uttalanden fällda i politiska vardagssammanhang”. Vedung beskriver idékritiken som ett slags ”policyforskning” och som sådan en av ”den moderna statsvetenskapens mer relevanta betraktelsesät”. (Vedung 1977:9E).

3 Den invändning som här formuleras skall inte sammanblandas med den som framförts mot Tingstens debattstil och avsaknaden av generositet mot sina debattmotståndare. Se t.ex. Hermansson (1992:182), Skovdal (1992:164-169) och Beckman (2005: kapitel fyra).

Utvecklingen inom statsvetenskapen har på sätt och vis redan besvarat den frågan. Idag är normativ forskning (politisk filosofi eller normativ politisk teori) en etablerad del av det internationella forskningsfältet. Där finner vi en uppsjö av inspirerande, skarpa, ibland svindlande, resonemang om innebörden av grundläggande normativa principer, vad respekten för dem innebär i en tid av globalisering, krig och kriser, hur de kan tillämpas på de frågor som reses av genteknikens utveckling, miljöproblemen och framtida generationer, hur de utmanas av skillnader mellan könen, nationer, kulturer, och så vidare. Dess främsta företrädare erhåller de förnämsta vetenskapliga priserna.⁴ Antalet svenska avhandlingar i ämnet tycks öka.⁵ Och åtminstone några spår i den offentliga debatten har den normativa forskningen lämnat.⁶

Den normativa forskningen tycks dock vara oförenlig med den övertygelse om statsvetarnas och vetenskapens möjligheter som Tingsten och många i hans generation hyste. Att som forskare söka besvara värdefrågor tedde sig för Tingsten som orimligt "från en värderelativistisk utgångspunkt" (Tingsten 1935:55). Den som framhårdade i möjligheten av att systematiskt argumentera i och inte bara om värdefrågor avfärdades som värdeobjektivist och därmed som upptagen av metafysisk spekulat. Värderelativismen framställdes som den enda vetenskapligt sett acceptabla åskådningen.

Emellertid är innebörden av den "värderelativism" som Tingsten och andra statsvetare åberopar inte sällan oklar.⁷ Ibland tycks uttrycket snarast hänvisa till den uppfattning som mer korrekt bör betecknas "emotivism". Enligt emotivismen saknar normativa utsagor helt sanningsvärde, de är varken mer eller mindre riktiga än känslouttryck som till exempel utrop av uppskattning, förakt eller sympati.⁸ En helt annan uppfattning återfinns inom subjektivismen enligt vilken värdesatser är påståenden, inte enbart känslouttryck, vilka därför kan vara sanna om än endast i den triviala meningen att de på ett mer eller mindre korrekt sätt återger vad vi själva anser. Sanningen om vad du anser är inte densamma som sanningen om vad jag eller någon annan anser. En sådan uppfattning om värdesatsernas sanningshalt är naturlig att beskriva som en "relativism" emedan en sådan etikett vore missvisande beträffande emotivismen. För den senare uppfattningen är förvisso Axel Hägerströms uttryck "värdenihilism" långt mer träffande. Om värdesatserna inte anses uttrycka något påstående alls kan vi knappast hävda att de uttrycker relativa sanningar – känslouttryck

4 Två exempel: John Rawls erhöll 1999, strax före sin död, Rolf Schock-priset av Svenska Vetenskapsakademien och Brian Barry tilldelades 2001 det Skytteanska priset i Statsvetenskap.

5 I Hanna Larhedens (1999:28) genomgång av statsvetenskapliga avhandlingar mellan 1976 och 1996 konstateras en ökning av normativa undersökningar under 80-talet. En fortsatt tillströmning av normativa studier kan dock inte beläggas under påföljande decennium.

6 För en genomgång av genomslaget av John Rawls *A theory of justice* i nordisk debatt se Föllesdal (2003).

7 Dessutom har det hävdats att värderelativismen är "demokratis filosofiska premiss" (Lewin 1990:16). Den uppfattningen delades emellertid inte av Tingsten (1960:59-61) som riktigt påpekade att relativismen är lika förenlig med auktoritära som demokratiska idéer.

8 Därav har emotivismen erhållit den pejorativa benämningen "the boo-hurrah theory". Emotivismen hade i Sverige Axel Hägerström som framstående företrädare vars inflytande av många har ansetts vara stort, inte bara på samhällsvetenskapen, men även på den politiska utvecklingen. Enligt Lundborg (1991:19-30) är det dock tveksamt om Hägerström utövade något egentligt inflytande på Tingsten och vad gäller dess inflytande på den politiska utvecklingen i Sverige hävdar Strömholm (2002:35) att den som regel har överdrivits.

är varken sanna eller falska. Men distinktionen mellan dessa värde teorier gjordes alltså sällan.⁹ Och både Tingsten och andra i hans efterföljd blandar dem samman när de säger sig acceptera en värderelativistisk utgångspunkt och samtidigt åberopar uppfattningen att värdesatser helt saknar sanningsvärde.¹⁰

Idékritikens negativa anslag var för Tingsten en naturlig följd av den skepticism om kunskap i värdefrågor som följer av både emotivismen och värderelativismen. På motsvarande sätt skulle den normativa forskningen representera ett överskridande av ett sådant synsätt. Konfliktlinjen går mellan två olika uppfattningar om forskningens möjlighet att systematiskt studera värdefrågor och därmed även om statsvetenskapens möjligheter att bidra till den verkligt politiska debatten.

Är relativismen självklar?

Tingstens resonemang framstår på sätt och vis som motsägelsefullt. Befinner sig inte anslutningen till en värderelativistisk filosofi i motsättning till den misstänksamhet gentemot filosofisk spekulation som Tingsten samtidigt gav uttryck för? För värderelativismen är i lika hög grad som andra värde teorier sprungen ur "filosofisk spekulation" och därmed varken mer eller mindre "metafysisk" än andra uppfattningar om vad värdesatser uttrycker och vilka deras sanningsvillkor är. Men det finns även andra invändningar som kan riktas mot föreställningen att relativism eller nihilism bör utgöra en för statsvetaren given utgångspunkt.

Den första gäller hur vi som statsvetare skall förhålla oss till vad som kan förmodas vara den gängse uppfattningen bland filosofer av facket. Emedan någon slags icke-objectivistisk värde teori för Tingsten (1935:66) framstod som en "truism" vore ett sådant förmodande idag mindre välgrundat. Den filosofiska expertisen, mot vilken Tingsten lutade sig, är inte längre lika enig och övertygad om hur värdesatsernas mening och sanningsvillkor skall förstås. En realistisk värde teori – enligt vilken värdesatser uttrycker påståenden om normativa egenskaper hos handlingar eller situationer – har idag värtaliga förespråkare.¹¹ Än mer inflytelserik torde emellertid uppfattningen vara att den moraliska argumentationen rymmer en logik som i sig rymmer kriterier för giltighetsanspråk.¹²

9 Ett exempel på sammanblandning uppvisar Jörgen Westerståhl (1993:280) som i en kritik av normativ forskning ansluter sig till "värderelativismen" (som alltså är en subjektivism eftersom den antar att värdepåståenden kan vara sanna men endast relativt övertygelsen hos den som gör dem) samtidigt som han hänvisar till Hägerström och uppfattningen att "värderingarna *inte* kan vara sanna" (min kursivering). Om värdesatser inte kan vara sanna kan de givetvis inte heller vara relativa sanningar.

10 Lundborg (1991:23f) tillskriver Tingsten en emotiv värde teori, liknande den som Hägerström föreslagit. Och riktigt är att Tingsten (1939:5) inte sällan hävdar att "sanningsfrågan" ej föreligger när det gäller värderingar. Trots det beskriver Tingsten konsekvent sin egen ståndpunkt som "värderelativistisk". Se även Hermansson (1994:35 fn. 5).

11 David Brink (1989) försvar för en realistisk värde teori är ett inflytelserikt exempel på den första uppfattningen.

12 Se exempelvis Jürgen Habermas (1996:228) som hävdar att förekomsten av riktiga och felaktiga svar på värdefrågor tycks förutsättas närhelst vi argumenterar om normativa spörsmål eftersom syftet är att övertyga och att övertygas. Argumentet att det saknas goda skäl i moraliska spörsmål innebure därför en slags praktisk själv motsägelse. Även Dworkin (1996) tycks förfäktat en med Habermas snarlikt tanke, dvs. att det inte är möjligt att förneka existensen av moraliska argument utan att själv samtidigt framföra just ett moraliskt argument.

Den iakttagelsen utgör givetvis inte ett argument mot giltigheten av vare sig värderelativismen eller emotivismen. Samtidigt saknar den inte relevans om vi accepterar det förhållningssätt som Tingsten anammade, nämligen att vi som samhällsvetare måste ta hänsyn till etablerade uppfattningar inom filosofifämnet när vi uttalar oss i filosofiska frågor. Avsaknaden av en förhärskande värdeteoretisk doktrin betyder givetvis inte att alla uppfattningar är lika rimliga, men det innebär att det krävs mer än en hastig hänvisning till filosofin för att motivera en utgångspunkt som exempelvis värderelativism eller emotivism.¹³

Den andra synpunkten har på ett övertygande sätt framförts av bland andra Stefan Björklund (1993) och gäller värderelativismens relevans. Spelar det någon roll om värderelativismen stämmer? Om den vore riktig skulle det kunna hävdas att normativa påståenden är metafysiskt sett suspekta – de uttalar sig ju inte om något som vi med säkerhet kan ha kunskap om. Men det problemet är knappast unikt för normativa påståenden. I själva verket är de metafysiska problemen närvarande även i utsagor om den empiriska verkligheten. Den naiva empiricismens förhoppningar om en förmedlad relation mellan kunskap om verkligheten och verkligheten själv är sedan länge övergiven. Empiriska observationer kan inte förstås som enkla återspeglningar av verkligheten – en grundläggande insikt hos Kant – och vars innebörd för den moderna vetenskapen tydliggjordes av Popper (Popper 1963:180, 185ff.). Även empiriska observationer kräver en rad antaganden, både om grundläggande metafysiska förhållanden (som att kausalitet existerar) och om hur observationerna skall sammanfogas till meningsfulla kategorier (som ideologier, socialt kapital, osv.). Forskarens "glasögon" är en ofrånkomlig förutsättning för att kunna sortera och se mönster i den annars så fragmentariska verkligheten.

Hos somliga har den insikten föranlett den felaktiga slutsatsen att grunden för all forskning är godtycklig och forskningsresultaten därför en produkt av den enskilde forskarens tycke och smak. Det följer emellertid inte. Även om vi accepterar att det inte existerar absoluta sanningar följer inte att alla påståenden är lika ogrundade. Skälet är att forskningens antaganden ständigt är utsatta för granskning och diskussion. Utgångspunkterna för en undersökning kan visa sig vara bättre eller sämre, till exempel genom att vara mer eller mindre fruktbara. De resonemang och påståenden som framförs kan därför fortfarande vara mer eller mindre välgrundade, trots att "grunden" de vilar på inte är orubblig. Den grund som forskningen står på kan med Popper beskrivas som den på vilken byggnaderna i en träskmark vilar. Husens pålar står för tillfället stadigt men kan fortfarande nå djupare och i själva verket kan vi aldrig vara säkra på om de står på fast mark eller inte (Popper 1959:111). Huruvida den solida berggrunden verkligen är nådd är emellertid inget hinder vare sig för att använda byggnaderna eller för att bedöma om de står stadigt. Därför gör som Stefan Björk-

13 Även Vedung påpekade i *Det rationella politiska samtalet* att "värdenihilismen är mogen för omprövning". Den synpunkt som Vedung framför är att likställandet av värdeutsagor med känsloutbrott, vilken är typisk för emotivismen, utgör en sammanblandning av *vad* för vi uttrycker en sats och *vad* satsen uttrycker. Måhända är det just känslor som ligger till grund för våra fördömanden eller gillanden. Men innehållet i normativa utsagor är något annat, de kan inte likställas med känslorna som de springer ur. Frågan är dock om Vedungs invändning verkligen biter på en emotivist vars uppfattning just tycks vara att värdesatsernas innehåll bör förstås som *inställningar* snarare än *föreställningar* om något.

lund påpekat ”frånvaron av en absolut säker grund det inte meningslöst att kritiskt pröva om en åsikt har bättre stöd än en annan” (Björklund 1991:45).

En slutsats som dock tycks följa är att den radikala åtskillnad som förmodats existera mellan empiriska och normativa studier knappast längre kan motiveras. Visst finns det skillnader mellan till exempel en studie av väljarbeteenden och en studie som syftar till att ta ställning i frågan huruvida rösträtten bör utsträckas till de förståndshandikappade. Men skillnaden består inte i att väljarstudien har en fast grund att stå på emedan argumentationen om rösträttens gränser endast vilar på antaganden. Ty i båda fallen vilar slutsatserna ytterst på antaganden och premisser som inte själva är föremål för undersökning. Eftersom det i detta avseende inte föreligger någon skillnad mellan empiriska forskningsresultat och normativa slutsatser torde det heller inte vara rimligt att avfärda möjligheten av det senare slaget av undersökningar – med mindre än att vi inte helt uppger tron på forskningens möjligheter.

Normativ forskning som kritisk utvärdering

Trots värderativismens brister dröjer sig säkerligen tvivlet kvar om möjligheten av normativ kritik. Den fråga som tarvar ett svar är snarast en metodfråga och inte ett värdeteoretiskt spörsmål. Kan vilken värdering som helst utgöra en acceptabel grund för en vetenskaplig undersökning? Låt oss för enkelhetens skull ha en viss slags studie i åtanke, nämligen de som är klassiskt idékritiska i sin utformning men med ett uttryckligt normativt syfte. De är normativa undersökningar som syftar till att kritiskt granska de resonemang som förs av myndigheter, lagstiftare, och andra aktörer i samhället. Det är argumenten för och emot olika principer eller åtgärder som studeras. Till exempel kan vi önska studera regeringens och riksdagens argument för utvidgade möjligheter att bruka så kallade ”hemliga tvångsmedel”, som hemlig teleavlyssning och buggning. I en sådan undersökning behöver ambitionen inte endast vara att pröva hållbarheten av lagstiftarens empiriska påståenden och giltigheten i de slutledning- ar som anges. En mer intressant fråga är hur avvägningen mellan värdet för den personliga integriteten och rikets säkerhet bör se ut i en demokratisk rättstat.¹⁴ Och den frågan är givetvis av normativ karaktär.

För att kunna säga något om den frågan behöver forskaren ta spjörn mot olika normativa teorier om hur avvägningen mellan samhällets och den enskildes intressen bör ske. När sedan teorierna tillämpas på det empiriska materialet kommer ”debatten” förhoppningsvis att kunna ses i ett nytt ljus – nya skiljelinjer kan identifieras, den principiella innebörden av tidigare till synes oskyldiga påståenden klargörs, och så vidare. Den normativa undersökningen kommer därvidlag att, som påpekats, ha vissa likheter med utvärderingar av det slag som regelbundet genomförs av offentlig verksamhet.¹⁵ I båda fallen är syftet att i efterhand värdera utfall utifrån i förhand bestämda kriterier. Frågan om valet av norm för en idékritisk granskning kan följaktligen omformuleras till en fråga om valet av norm i utvärderingar i allmänhet.

14 Exemplet är hämtat från min egen forskning; Beckman (2006).

15 Parallellen återfinns i Assarsson & Svensson (1995).

Om hur ett sådant val bör ske förekommer för all del ett flertal olika uppfattningar. Det mer konventionella synsättet – som i hög grad anammats av rättsvetenskapen – är att den offentliga verksamheten först och främst bör utvärderas med avseende på de normer som finns fastslagna i offentliga program, föreskrifter, lagtexter, internationella avtal och konventioner. De värderingar som kan ligga till grund för eventuell kritik från forskarens sida är med andra ord endast de som tydligt går att återföra till de målsättningar som myndigheter, regering och riksdag har slagit fast. Därmed har vi att göra med en ”måluppfyllelseutvärdering” i Vedungs terminologi (Vedung 1991:33). Det är samtidigt just den snäva utgångspunkten i en sådan utvärderingsmodell som Vedung ifrågasätter. ”Varför skulle bedömningar med andra måttstockar än programmets egna, förutbestämda mål inte få kallas utvärdering?”, frågar Vedung retoriskt (Vedung 1991:32). Det är lätt att hålla med Vedung om att andra bedömningsgrunder än de som ett politiskt system själv ansluter sig till rimligen kan vara båda relevanta och fruktbara som utvärderingskriterium. Hur demokratin skall mätas kan inte vara en fråga som skall avgöras med hänvisning till hur demokratin definieras av det politiska systemet självt. Och givetvis borde en utvärdering som tar sikte på social rättvisa, jämställdhet eller hållbar utveckling inte vara begränsad till hur dessa idéer preciserats i lagtexter, föreskrifter eller partiprogram. Det är svårt att se något rimligt skäl till att acceptera antagandet att de uppfattningar som anges i sådana dokument är de mest korrekta eller fruktbara. Därför måste det rimligen anses önskvärt att statsvetaren självständigt formulerar utvärderingskriterier för sin undersökning. I själva verket har många välkända utvärderingar av politiska institutioner – till exempel de som regelbundet genomförs av Freedom House eller SNS – antagit just en sådan självständig karaktär.

Givet att dessa resonemang även är tillämpliga på normativt syftande idékritiska studier framstår valet av utgångspunkt som mindre dramatiskt. Normativa kriterier är inte väsentligen annorlunda än de kriterier som tillgrips vid vilken utvärdering som helst. Det kan naturligtvis vara så att en normativ studie av något politikområde är ointressant, att den inte säger oss något om teorin eller empirin som vi inte redan visste. Men om en studie är fruktbar eller inte beror knappast på huruvida den är normativ. Även beskrivande och förklarande teorier kan leda till triviala forskningsresultat.

Någon kanske invänder att parallellen mellan utvärderingsstudier och normativ forskning här drivs för långt. Till exempel tycks det vara fallet att normativa studier inte med nödvändighet är tillämplande. En stor del av den normativa forskning som bedrivs utvärderar trots allt *inte* politiska institutioner, skeenden eller händelser. Skillnaden kunde sägas vara att den normativa forskningen i högre grad intresserar sig för utvärderingskriterierna själva. Det är teorin – de kriterier, normer och värderingar – som vi använder oss av för att bedöma politiska institutioner som här är föremål för undersökning. Därför vore det mer riktigt att säga att normativ forskning syftar till att utvidga vår kunskap om olika normativa uppfattningar (moralfilosofier, rättviseteorier eller ideologier). Det innebär att ambitionen är att ge ökad precision åt innebörden av någon central normativ uppfattning (om fördelning, ägande, tvång, integritet, etc.) genom att klargöra hur argumenten för eller emot det kan bemötas, genom att presentera nya tolkningar av den, eller genom att påvisa dess implikationer för något problem som tidigare inte belysts nämnvärt (om kloning, barns rättigheter, skyldighe-

ter till framtida generationer, etc.). Betydelsen av normativ forskning kan följaktligen sägas bestå i att den tydliggör grunderna för och vilka ståndpunkter som följer av våra politiska övertygelser. Genom att kritisera och precisera normativa principer – och inte sällan även peka ut dem i politisk debatt – kan normativ forskning bidra till mer förnuftiga politiska ställningstaganden för den enskilde såväl som för statsmakterna. En normativ undersökning förtydligar hur de argument som åberopas hänger samman, vilka ståndpunkter de är förenliga eller oförenliga med, vilka mer grundläggande värderingar och antaganden som de för med sig.

Mot invändningen att normativ forskning endast skulle präglas av ”åsikter” eller ”tyckande” kan slutligen följande påpekas. Liksom i all forskning är det i argumentationen för undersökningens slutsatser som den vetenskapliga kvaliteten framträder. Det är hur väl en tes försvarats eller kritiserats som är avgörande. Poängen med normativa undersökningar är därför inte att de framför normativa uppfattningar men att de uppenbarar argumenten för och emot dem. Följaktligen framstår Tingstens invändning, att ”sanningsfrågan inte föreligger” i värdefrågor, som helt ovidkommande.

Närliggande tankegångar

Tingsten värderrelativism hindrade honom från att erkänna normativ forskning som en vetenskaplig verksamhet. Trots det var han samtidigt nära att erkänna möjligheten av det tillvägagångssätt som här skisserats. I slutet av sin installationsföreläsning resonerade Tingsten kring förutsättningarna för att som statsvetare ge ”bidrag till lösningen av politiska problem”. Visst vore det tänkbart, fortsätter Tingsten, att ”som arbetshypotes godtaga vissa mer eller mindre naturligt givna förutsättningar – t.ex. en viss ideologi eller opinion – och att härpå bygga upp en från de angivna utgångspunkterna riktig konstruktion” (Tingsten 1935:67). Av den citerade passagen tycks det framgå att politiska och därmed normativa uppfattningar trots allt är möjliga att kritisera – åtminstone om någon värdeståndpunkt accepteras som ”arbetshypotes”. Följaktligen ansåg Tingsten att värderingar trots allt vore möjliga att utgå från och använda som bedömningsgrund i vetenskapliga studier. Emellertid avfärdade Tingsten ett sådant tillvägagångssätt. På grunder som inte närmare utvecklas hävdar han att metoden är ”ohanterlig” och slutsatsen i installationsföreläsningen blir därmed att den ”icke [kommer att] få stor betydelse” (ibid.).

I *Det rationella politiska samtalet* är även Vedung snubblande nära att beskriva den normativa forskningens logik som analog med den som gäller för utvärderingsforskningen. Vedung påpekar att de värdeomdömen som förekommer i politiska sammanhang inte sällan är ”instrumentella” (Vedung 1977:175f). Politisk argumentation syftar inte endast till att försvara någon viss värdering men kanske oftare till att motivera de beslut och reformer som anses följa ur den. Det är just argument av det senare slaget som Vedung anser vara möjliga att pröva. Det är möjligt eftersom sådana resonemang främst är avhängiga empiriska försanthållanden och antaganden. Det är med andra ord den empiriska hållbarheten i normativa argumentationskedjor som idékritiken granskar. På så vis menar Vedung att idékritiken bidrar till prövningen av nor-

mativa ståndpunkter utan att själv tvingas till ett normativt ställningstagande. De normer som idékritiken tar spjärn mot återfinns redan i det undersökta materialet.

Men med ett sådant synsätt blir idékritiken alltså bunden av de värderingar som partier, myndigheter och andra aktörer redan framfört. Önskar vi skärskåda regeringens förslag om införandet av nya tvångsmedel så kan vi med Vedungs modell kritiskt granska förslaget empiriska premisser. Är det till exempel riktigt att hemliga tvångsmedel är ett effektivt redskap i kampen mot grov brottslighet och terrorism? Kan vi påvisa att belägg saknas för det antagandet har vi utan tvekan pulveriserat åtminstone ett av argumenten för regeringens förslag. På så sätt innebär vår undersökning en kritik av den förda politiken. Det är dock inte möjligt att med Vedungs modell kritisera uppfattningen att åtgärder som på ett effektivt sätt minskar riskerna för terrordåd och grov brottslighet är legitima även om de sker på bekostnad av den enskildes integritet. Det finns helt enkelt inget utrymme för idékritikern att tillgripa andra normativa bedömningsgrunder än de som regeringen själv anslutit sig till.

En sådan begränsning av idékritiken vore emellertid svår att försvara givet den kritik av utvärderingsforskningen som Vedung själv formulerat. Som bekant har Vedung hävdad att offentliga reformer rimligtvis kan bedömas utifrån ”andra måttstockar än programmets egna” (Vedung 1991:32). Därmed förflyttar vi oss bort från den snäva kritiken av ”instrumentella” påståenden och mot vad Vedung beskriver som ”kategoriska” värdesatser – dvs. ställningstaganden som inte endast utgör en tillämpning i det enskilda fallet av en mer allmän princip. Hur står sig till exempel den svenska regeringens åtgärder i kriget mot terrorismen utifrån en rättighetsbaserad liberal teori? Inte minst torde det vara en väsentlig och relevant uppgift att kritiskt granska hur regering och lagstiftare hanterar principkonflikter i den offentliga politiken. Utgångspunkten – ”arbetshypotesen” – kunde därmed vara en eller flera olika normativa teorier om hur den enskildes och samhällets intressen bör jämkas i en demokratisk rättsstat. Givet en viss normativ utgångspunkt finns inte längre något hinder för att ta ställning till de avvägningar som regering och riksdag formulerat.

Avslutningsvis

Är studiet av politiska idéer och ideologier till nytta för samhället? Ett uppenbart svar på den frågan är det som Tingsten angav, nämligen att en kritisk granskning av den politiska debatten som blottlägger tankefelen och bristerna däri torde ha stor betydelse för demokratin och samhällsutvecklingen. Men det svaret visar oss även varför den Tingstenska idékritiken knappast kan leva upp till sina förväntningar om att ”rationalisera” det politiska samtalet och att vi som forskare och studenter skall inträda som i princip ”jämbördiga deltagare” i den politiska debatten. Ty det ansvar som vilar på deltagarna i ett sådant samtal kan inte endast vara ett utpeka felaktigheterna i de övriga deltagarnas positioner. Idékritikens helt och hållet negativa karaktär förhindrar den att vara ett redskap för en mer upplyst offentlig debatt, vilket naturligtvis även minskar dess relevans och nytta för det omkringliggande samhället. För att uppnå dessa syften måste, har jag hävdad, även normativa påståenden och teorier vara möjliga att kritisera, värdera och utveckla. Den normativa forskning som idag bedrivs

inom statsvetenskapen fullföljer på så vis den tankegång som vägledde Tingsten, Vedung och andra företrädare för idékritisk forskning.

Invändningen som kan resas mot en sådan slutsats är att normativ forskning tycks befinna sig i konflikt med uppfattningen att det på vetenskaplig grund är omöjligt att ta ställning i värdefrågor. Jag har dock försökt visa att så inte behöver vara fallet. Lösningen är helt enkelt att på större allvar ta den idé som Vedung och i viss mån även Tingsten redan antytt – att den kritiska granskningen av politikens idéer och föreställningar har väsentliga likheter med utvärderingsforskningens logik. Normativ forskning syftar varken till att torgföra forskares åsikter eller till att blottlägga eviga moraliska sanningar. Ambitionen är att ge nya insikter om innebörden av de normativa kriterier utifrån vilka vi bedömer politiska insatser och institutioner. Ur den synvinkeln blir frågan huruvida värdesatser kan vara sanna eller falska tämligen irrelevant.

Referenser

- Assarsson, Jan och Svensson, Torsten, 1995. *Att fråga och att svara*. Stencil, Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen.
- Beckman, Ludvig, 2006. Godtagbart i ett demokratiskt samhälle? De hemliga tvångsmedlen och rätten till personlig integritet, *Svensk Juristtidning* 91, s 1-22.
- Beckman, Ludvig, 2005. *Grundbok i idéanalys*. Stockholm: Santérus förlag.
- Bjereld, Ulf, Demker, Marie och Hinnfors, Jonas, 1999. *Varför vetenskap?* Lund: Studentlitteratur.
- Björklund, Stefan, 1991. *Forskningsanknytning med disputation*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Björklund, Stefan, 1993. Kan statsvetare ta ställning i politik?, *Statsvetenskaplig tidskrift* 96, s 81-86.
- Brink, David, 1989. *Moral realism and the foundations of ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dworkin, Ronald, 1996. Objectivity and truth: You'd better believe it, *Philosophy and Public Affairs* 25, s 88-139.
- Föllesdal, Andreas, 2002. Rawls in Nordic Countries, *European Journal of Political Theory* 1, s 181-198.
- Habermas, Jürgen, 1996. *Between facts and norms*. Cambridge: Polity Press.
- Hermansson, Jörgen, 1992. Herbert Tingsten som offentlig debattör – en svensk Voltaire, *Svensk teologisk kvartalstidskrift* 68.
- Hermansson, Jörgen, 1994. Hur kan demokratin rättfärdigas?, i Anders Sannerstedt – Magnus Jerneck (red.), *Den moderna demokratins problem*, Lund: Studentlitteratur.
- Larheden, Hanna, 1999. Trender och traditioner inom svensk statsvetenskap 1976-1996, *Statsvetenskaplig tidskrift* 102, s. 25-43.
- Lewin, Leif, 1990. *Upptäckten av framtiden*. Stockholm: Norstedts.
- Lundborg, Johan, 1991. *Ideologiernas och religionens död. En analys av Herbert Tingstens ideologi- och religionskritik*, Nora: Nya Doxa.
- Popper, Karl, 1963. *Conjectures and refutations*. New York: Harper Torchbooks.
- Popper, Karl, 1959. *The logic of scientific discovery*. New York: Harper Torchbooks.
- Proposition 2004/05:80, *Forskning för ett bättre liv*.
- Rawls, John, 2001. *Folkens rätt*. Göteborg: Daidalos.
- Skovdal, Bernt, 1992. *Tingsten, totalitarismen och ideologierna*. Stehag: Symposion.
- Strömholm, Stig, 2002. Uppsalaskolan och konstitutionens normativitet, i Eivind Smith (red.), *Grundlagens makt : konstitutionen som politiskt redskap och som rättslig norm*. Stockholm: SNS Förlag.
- Tingsten, Herbert, 1935. *Statskunskapen och den politiska utvecklingen, Samhällskrisen och socialvetenskapen*, Stockholm: Kooperativa förbundets förlag.
- Tingsten, Herbert, 1939. *Konservatismens idéer*. Stockholm: Bonniers.
- Tingsten, Herbert, 1960. *Demokratins problem*. Stockholm: Bonniers.
- Tingsten, Herbert, 1966. *Från idéer till idyll. Den lyckliga demokratin*. Stockholm: Norstedt.
- Vedung, Evert, 1974. Innehållslig och funktionell idéanalys, *Statsvetenskaplig tidskrift* 56, s 1-20.
- Vedung, Evert, 1977. *Det rationella politiska samtalet*. Stockholm: Aldus Bonnier.
- Vedung, Evert, 1991. *Utvärdering i politik och förvaltning*. Lund: Studentlitteratur.
- Westerstahl, Jörgen, 1993. Om statsvetenskapens förträfflighet, i Björn Wittrock m.fl. (red.), *Politikens väsen*. Stockholm: Tiden.